

Ribi András

A FEHÉRVÁRI KÁPTALAN ÉS KERESZTES KONVENT ORSZÁGOS HATÁSKÖRŰ HITELESHELYI ELJÁRÁSAI A GYAKORLATBAN*

A magyar historiográfia régi adósságai közé tartozik a koronázó városban működő és – Verbőci István szerint „in executionibus” országos hatáskörrel rendelkező – hiteleshelyek problémája.¹ Ezen a hiányosságon egy közelmúltban megjelent írásomban igyekeztem enyhíteni, amelyben elsősorban az érdekelt, létező priviligiumról beszélhetünk-e, mikor alakult ki, milyen ügyekben vették igénybe, és miért működött két országos hatáskörű hiteleshely a középkori Székesfehérváron. A részletes historiográfiai bevezetőt is magában foglaló, mintegy 2500 oklevél feldolgozásával megszülető dolgozat eredményeképpen kiderült, hogy az Árpád- és Anjou-korban megszokott határjárásos birtokba vezetések megszűnését követően a káptalan 1410-től kezdve, a konvent pedig az 1450-es évek második felétől járt el a tágabb magterületől távolabbi vidékeken; előbbi kiadványai közül 133, utóbbiéból 228² tekinthető ilyen oklevélnek az önmagukban fennmaradt parancslevelek beleszámításával. A káptalan tagjai 45, a konvent kiküldöttei 50 megyében jártak el az 1526-ig tartó periódusban. Az ügyek túlnyomó többsége – igazolva Eckhart Ferenc évszázados hipotézisét³ – nagy adományok, több megyében fellelhető birtokok kapcsán végrehajtott iktatás volt,⁴ ahol egyetlen hiteleshely alkalmazását elsősorban az eljárások egyszerűsítése és olcsóbbá tétele indokolta. Míg a káptalan tevékenysége elsősorban a 15. század közepén volt jelentős, addig az 1470-es évektől a keresztesek⁵ kerültek előtérbe: különböző problémák miatt

* A szerző az MTA BTK TTI tudományos segédmunkatársa, a tanulmány elkészítését a KH 130473. sz. projekt támogatta. Köszönöm Dreska Gábornak és C. Tóth Norbertnek a tanulmány elkészítése során nyújtott hasznos észrevételeit és tanácsait.

¹ Vö. *The Customary Law of the Renowned Kingdom of Hungary. A Work in Three Parts Rendered by Stephen Werbőczy (The „Tripartitum”)*. Ed. János M. Bak – Péter Banyó – Martyn Rady. Idyllwild 2005. II. 21.

² Ezek közül három, minden bizonnyal kivételes eset 1450 előtti: 1390. okt. 26. után (DL 42 850.), 1432. szept. 12. (DL 90 561.), 1444. szept. 5. (DL 13 797.)

³ *Eckhart Ferenc: Hiteleshelyek a középkori Magyarországon. Die glaubwürdigen Orte Ungarns im Mittelalter*. Szerk. Rokolya Gábor. Ford. Csókay Balázs – Dreska Gábor. (Studia Notarialia Hungarica Tomus XI.) Bp. 2012. 71–72.

⁴ A káptalan oklevelei közül a több megyére kiterjedő ügyek száma 42 (32%), a konvent esetben 89 (39%).

⁵ A terminológiáról lásd *Ribi András: Johanniták vagy keresztesek? A fehérvári konvent tagjai a középkor végén*. In: *Micae mediaevales VIII. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*. Szerk. Kis Iván et al. Megjelenés alatt.

a középkor végén már csak utóbbi járt el valóban távoli és nagy értéket magában foglaló ügyekben.⁶

A továbblépés egyik lehetősége ezen jelentések gyakorlati szempontú vizsgálata. A következőkben azt elemzem – törvényi szabályozások híján – a jelentések oklevél-részeinek segítségével, hogy a hétköznapi életben milyen jellemzői voltak azoknak az eljárásoknak, amelyek alkalmával a fehérvári káptalan vagy keresztes konvent országos hatáskörű hiteleshelyként működött közre. Hangsúlyozandó, hogy az oklevélformulákban vagy a megerősítés módjában ezek az oklevelek semmiben nem különböztek a szokványos *relatió*któl – legfeljebb annyiban, hogy a feltűnően sok ellentmondás nélküli birtokba vezetés⁷ miatt jelentős részüket privilégium formában állították ki⁸ –, tehát tartalmi szempontból kellett őket elemezni.

Bár a két hiteleshely kiadványaiból származó adatokat együttesen tárgyalom, előjáróban bizonyos különbségeket szükségszerű rögzíteni. Egyfelől a káptalan kezdte korábban az országos hatáskörben való eljárást, így a napi rutin kezdeti gyermekbetegségei elsősorban ennél az intézménynél voltak megfoghatóak; a konvent a kialakult gyakorlatot vette át szűk fél évszázaddal később. Mindennek legfőképpen akkor van jelentősége, amikor a parancsok végrehajtásának konkrét elemeit vizsgáljuk. Másfelől alapvető különbségek vannak a két egyház személyi állományában; ezek egy része a társaskáptalani és szerzetesrendi létben gyökeredző eltérésekkel van összefüggésben, de egyéni életpályákból származó differenciák is akadnak.

Az országos hatáskörben való eljárásra felszólító parancsok

A kutatás kezdetén abból a munkahipotézisből indultam ki – részben C. Tóth Norbert tanulmánya nyomán⁹ –, hogy az érintett oklevelek rendszerezése után az eredetiben fennmaradt vagy a jelentésbe másolt parancsok megszövegezésében található olyan utalásokat, amelyekben az uralkodó vagy nagybíró kifejezi, hogy nem mindennapi ügyről van szó, hanem olyan eljárásról, ahol szükség van az országos hatáskörű hiteleshely közbejöttére. Ugyanakkor óva intett Eckhart Ferenc megállapítása, miszerint noha a jelentések nem vizsgálhatók a parancsok nélkül, hiszen megfogalmazásuk azok hatása alatt állt, mind ezek szövege, mind

⁶ *Ríbi András*: Miért működött két országos hatáskörű hiteleshely Fehérváron? Turul 91. (2018) 81–95.

⁷ A káptalan esetében a 133 ügyből 100 (75%), a konvent 228 vonatkozó kiadványa közül pedig 152 (67%) volt birtokba vezetés. A többi oklevelet gyűjtőnéven, peres eljárásként említem a továbbiakban.

⁸ A birtokba vezetések és a privilégiumok összefüggéséről lásd *Eckhart F.*: Hiteleshelyek i. m. 107–111.

⁹ *C. Tóth Norbert*: Zsigmond királynak a hiteleshelyekről szóló elveszett rendelete. Adalékok a kor kormányzattörténetéhez. In: *Loca credibilia. Hiteleshelyek a középkori Magyarországon*. Szerk. Fedeles Tamás – Bilkei Irén. (Egyháztörténeti tanulmányok a Pécsi Egyházmegye történetéből 4.) Pécs 2009. 51–53.

maguknak a jelentéseknek a fordulatai annyira egységesek és állandóak voltak a 13. század végétől, hogy feltételezhető egy közös, a királyi kancellária hatására elterjedt formuláskönyv, amelynek példányaiból azonban nem maradt korunkra egyetlen egy sem.¹⁰

Az országos hatáskörű gyakorlatot korábban megindító fehérvári káptalan esetében a kezdetek igazolni látszottak a hipotézist, hiszen a legelső országos hatáskörűnek mondható ügy kapcsán¹¹ Zsigmond király 1410. évi parancslevele – amely egyike a C. Tóth által is összeszedett nyolc olyan *mandatum*nak, amelyben az uralkodó felmentést adott egyes káptalanok vagy konventek számára több megyét érintő birtokba vezetések kapcsán¹² – egyedi megfogalmazásának bizonyult. A parancslevél felszólította a káptalant, hogy a törvényt és a szokásjogot megkerülve járjanak el Kanizsai János esztergomi érsek és testvérei ügyében a távoli Sopron és Moson megyékben.¹³ Utóbb azonban kiderült, hogy mindez egyedi eset volt, és a későbbiekben sem a káptalan, sem a keresztes konvent kiadványaiban nem akadtak olyan különbségek a parancslevelek formuláiban időszakra, földrajzi hatáskörré vagy az eljárás természetére vonatkozóan, amelyek arra utalnának, hogy ezek az ügyek különböztek volna a megszokottól; Zsigmond király korától meghonosodott a gyakorlata annak, hogy ezek a hiteleshelyek ilyen utasításokat is kaphattak az udvarból.

A hipotézis elvetése ellenére nem volt teljesen haszontalan a parancsok áttekintése, hiszen további két fontos tényező vizsgálatát tették lehetővé: a párhuzamos jelentők hiányát és az eljárások időtartamát. A pannonhalmi konvent hiteleshelyi tevékenységét vizsgálva Dreska Gábor 1321 és 1500 között 95 olyan *inquisitiós* eljárást talált (a peres eljárások 40%-a), amikor legalább még egy, 38 esetben pedig még két (a peres eljárások 16%-a) hiteleshely jelentett párhuzamosan ugyanarról az ügyről.¹⁴ A fehérvári káptalan (1. táblázat) és keresztes konvent (2. táblázat) kiadványait vizsgálva jelentős eltérések tapasztalhatók.

¹⁰ *Eckhart F.*: Hiteleshelyek i. m. 141–143.

¹¹ *Ribi A.*: Miért működött i. m. 87.

¹² 1397: esztergomi káptalan – Fejér megye, budai káptalan – Tolna, Fejér, Veszprém megye; 1402: szekszárdi konvent – különböző megyék; 1403: csanádi káptalan – Bihar, Szatmár megye; 1408: budai káptalan – Békés, Heves megye; 1410: szepesi káptalan – Abaúj, Szabolcs, Zemplén megye, fehérvári káptalan – Moson, Pozsony megye; 1418: egri káptalan – Szatmár megye. Lásd *C. Tóth N.*: Zsigmond királynak a hiteleshelyekről szóló elvesztett rendelete i. m. 49–64.

¹³ 1410. szept. 21. Sopron vármegye története. Oklevéltár. I–II. Szerk. Nagy Imre. Sopron 1889–1891. (a továbbiakban: Sopron vm.) I. 633–635. – „nostrum et vestrum homines ex certis causis et rationibus, et precise eo, quod eadem possessiones et iura in diversis comitatibus existunt situata – non obstante consuetudine regni nostri seu statuto nostro in eo, ut huiusmodi possessionaria statutio per regium et capitulorum homines de eisdem comitatibus, in quibus huiusmodi iura possessionaria consistunt, fieri deberet – observari solitis in dominium earumdem statui facere velimus et introduci”

¹⁴ *Dreska Gábor*: A pannonhalmi konvent hiteleshelyi tevékenysége 1321–1500. Doktori (PhD) disszertáció. Bp. 2008. 78–84.

1. táblázat Párhuzamos jelentők a fehérvári káptalan országos hatáskörű hiteleshelyi eljárásainál

A fehérvári káptalan kiadványa	Peres felek	Hiteleshely II. vagy megye	Hiteleshely III.	Eljárás helyszíne (megye)
1451. július (DL 14 479.)	óbudai apácák vs. Bői Cseh Jakab, Mesztegnyői Szercesen Péter	budai káptalan (DL 14 481.)	–	Cegléd (Pest)
1452. május 10. (DL 14 541.)	óbudai apácák vs. Újlaki Miklós	budai káptalan (DL 14 540.)	–	Óbuda, Monyorós (Pilis)
1462. február 17. után (DF 210 047.) ¹⁵	Alsóábrányi Sasvári István vs. Alsóábrányi Sasvári Sebestyén és Atádi Balázs egri kanonok	fehérvári keresztes konvent (DF 210 048.)	–	Alsóábrány (Borsod)
1494. augusztus 29. (DF 265 204.)	győri káptalan vs. Gergely csornai prépost	Győr megye (DF 278 077.)	–	Nagykovács, Sebes (Győr)
1495. április 7. (DL 60 884.)	Barcai Ferenc patai főesperes, egri kanonok vs. Zbugyai István	jászói konvent (DL 83 969.)	budai káptalan (DL 83 971.)	Szilas, Felsőhuta (Abaúj)
1510. február 7. (DL 106 036.)	budai káptalan vs. óbudai polgárok	Pilis megye (DL 106 039.)	váci káptalan (DL 106 034.)	Óbuda (Pilis)
1510. február 11. (DL 106 037.)	budai káptalan vs. óbudai polgárok	Pilis megye (DL 106 038.)	váci káptalan (DL 106 034.)	Óbuda (Pilis)
1512. december 11. (DL 106 067.)	budai káptalan vs. óbudai polgárok	váci káptalan (DL 106 066.)	–	Óbuda (Pilis)

Forrás: A szerző saját kutatási adatai alapján

2. táblázat Párhuzamos jelentők a fehérvári keresztes konvent országos hatáskörű hiteleshelyi eljárásainál

A fehérvári keresztes konvent kiadványa	Peres felek	Hiteleshely II. vagy megye	Hiteleshely III.	Eljárás helyszíne (megye)
1452. február 27. (DL 14 515.)	Nyulak-szigeti apácák vs. Tarcsai Chy Albert	budai káptalan (DL 14 514.)	váci káptalan (DL 14 516.)	Cinkota (Pest)
1452. március 22. (DL 14 528.)	Nyulak-szigeti apácák vs. Újlaki Miklós	esztergomi káptalan (DL 14 526.)	–	Csolnok (Esztergom)
1454. április 23. (DL 93 246.)	Gersei László és Pető vs. Nyulak-szigeti apácák	fehérvári káptalan (DL 93 245.)	–	Martonvásár (Pest)
1462. február 27. (DF 210 044.)	Alsóábrányi Sasvári István vs. Alsóábrányi Sasvári Sebestyén	budai káptalan (DF 210 045.)	–	Alsóábrány (Borsod)

¹⁵ Csak a fehérvári káptalanhoz címzett parancslevél maradt fenn.

¹⁶ Csak a fehérvári káptalanhoz címzett, azonos szövegű parancslevél maradt fenn.

A fehérvári keresztes konvent kiadványa	Peres felek	Hiteleshely II. vagy megye	Hiteleshely III.	Eljárás helyszíne (megye)
1462. március 4. (DF 210 048.)	Alsóábrányi Sasvári István vs. Alsóábrányi Sasvári Sebestyén és Atádi Balázs egri kanonok	fehérvári káptalan (DF 210 047.) ¹⁶	–	Alsóábrány (Borsod)
1480. május 8. (DL 99 737.)	Pakonyi Balázs vs. Padányi Boldizsár	budai káptalan (DL 99 736.)	–	Pakony (Pest)
1493. szeptember 18. (DL 48 485.) ¹⁷	Bósi Amadé Benedek vs. Szentiványi Márton	budai káptalan (DL 48 484.)	–	Pozsony megyei birtokok
1495. január 2. (DL 104 016.)	Battyáni Boldizsár vs. Drágfi Bertalan és Oszvald zágrábi püspök	császmai káptalan (DL 104 020.)	–	Körös megyei birtokok
1509. szeptember 21. körül (DL 71 107.)	Léva Zsigmond vs. Enyingi Török Imre	Bodrog megye (DL 21 940.)	kalocsai káptalan (DL 21 941.)	Vanna (Bodrog)
1509. szeptember 23. (DL 46 908.)	Lévai Zsigmond vs. Enyingi Török Imre	Bodrog megye (DL 59 983.)	–	Vanna (Bodrog)
1509. szeptember 28. (DL 71 110.)	Lévai Zsigmond vs. Enyingi Török Imre	Bodrog megye (DL 21 938.)	kalocsai káptalan (DL 46 909.)	Vanna (Bodrog)
1509. szeptember 28. (DL 71 109.)	Lévai Zsigmond vs. Enyingi Török Imre	kalocsai káptalan (DL 59 982.)	–	Vanna (Bodrog)

Forrás: A szerző saját kutatási adatai alapján

A káptalan kapcsán a 133 országos hatáskörben kiállítottként számba vett oklevél között csupán nyolc olyan van, amelyre érkezett párhuzamos jelentés valamely hiteleshely vagy megye részéről; ez mindössze 6%. Ha a 33 peres eljárás között nézzük az arányt, akkor 24%-ot kapunk, ami szintén jelentősen elmaradt Pannonhalmától. A keresztes konvent eredményeit vizsgálva tizenkét esetben tudunk párhuzamos jelentőről, ami az összes országos hatáskörű ügyet vizsgálva 5%, a 76 peres eljárás között 16%. Úgy tűnik, hogy az országos hatáskört élvező és távoli esetekhez is kiszálló fehérvári hiteleshelyek elég nagy közhitelességnek örvendtek ahhoz, hogy nem minden alkalommal volt szükség a helybéli hiteleshely vagy a megye közreműködésére is.¹⁸ Figyelmet érdemel még, hogy a húsz párhuzamos jelentés közül nyolc esetben valamely távolabbi, mégis szomszédos

¹⁷ Csak a fehérvári konventhez címzett parancslevél maradt fenn.

¹⁸ Természetesen minden ilyen esetben felmerülhet a források pusztulásának a lehetősége is, ám kicsi az esélye, hogy az egyébként jelentős részben családi levéltárakban megmaradt oklevelek esetében valamiképpen mindig csak a fehérvári hiteleshelyek kiadványai éltek túl az elmúlt századokat. Véleményem szerint ezen távoli ügyek többségében nem állítottak ki második és harmadik oklevelet.

egyházi intézmény volt a felperes, így ezeket nem is feltétlenül szükséges országos hatáskörű eljárásnak minősítenünk.

Néhány esetet szükséges még kiemelni: 1462 elején a konvent a távoli Borsod megyében a három országos hatáskörű hiteleshely, a budai és a fehérvári káptalan, illetve a fehérvári konvent együtt vizsgálódott, továbbá az 1493-ban Pozsony megyében lefolytatott konventi vizsgálat során sem a helyi káptalan, hanem a budai működött még közre. Előbbi esetben erre talán az egyébként illetékes egri káptalan érintettsége miatt volt szükség.

Amennyiben a keresztes konvent kapcsán a parancslevelek kelte alapján böngészünk az oklevelek online adatbázisában, érdekes jelenségre bukkanunk. Az alábbi három esetben mintha birtokba vezetésről is találnánk „párhuzamos jelentőt”: felületesen szemlélve az eseményeket úgy tűnik, 1471-ben a győri káptalannal közösen iktatták a Trencsén, illetve Pozsony megyei Bolondóc és Trencsén várát Alsólendvai Bánfi Pálnak,¹⁹ két évtizeddel később a budai káptalan közreműködésével történt meg a zólyomi, illetve barsi Lipcse és Saskő iktatása Nagylucsei Orbán egri püspök részére,²⁰ 1525-ben pedig a vasvári káptalannal együtt vezették be Battyányi Ferencet a vasi Németújvár birtokába.²¹ A szokatlan eljárásokkal kapcsolatban közös, hogy mindhárom alkalommal Fehérvártól távol lévő várak iktatásáról volt szó, a kedvezményezettek pedig olyan előkelő személyek voltak, akikkel – talán a nagyobb bizonyosság kedvéért – az udvar szívesen tehetett kivételt. Ráadásul két esetben egyértelműen a „párhuzamosan jelentő” hiteleshely feküdt földrajzilag közelebb a birtokokhoz, vagyis elképzelhető lenne, hogy a helyiek segítették is a keresztes konventi kiküldött munkáját. Azonban ha alaposabban elmélyülünk az oklevelek szövegeiben, megállapítható, hogy csak részben van szó ugyanarról az eljárási technikáról, mint amit a vizsgálatok kapcsán már jól ismer a szakirodalom. Az 1471. évi, a konvent országos hatáskörének szempontjából meglehetősen korai esetben²² a fehérvári és a győri hiteleshelyhez intézett parancslevelek szövege lényegében megegyezik, ám kúriai kiküldöttként már különböző személy tartott a győri káptalannal, ráadásul az eljárás kezdete is eltérő: a fehérváriak augusztus 12-én, a győriek augusztus 20-án szálltak ki. Az érintett birtokrészek és a felsorolt szomszédok azonosak voltak, ám a két hiteleshely nem működött együtt.²³ 1491-ben is szinte megegyező szövegű

¹⁹ 1471. aug. 31. (DL 282 980.) – A győri káptalan kiadványa: DF 249 327.

²⁰ 1491. aug. 5. (DL 105 050.) – A budai káptalan kiadványa: DL 30 862.

²¹ 1525. jún. 22. (DL 101 592.) – A vasvári káptalanhoz intézett, azonos szövegű parancslevél: DF 286 397.

²² *Ribi A.*: Miért működött i. m. 88.

²³ Fontos, hogy 1473-ban Mátyás a győri káptalan jelentését írta át az eset kapcsán, nem pedig az országos hatáskörű fehérvári keresztes konventét. Ez talán azért alakult így, mert akkoriban még nem szilárdult meg a keresztesek bővített hatásköre, így a kérelmező számára „hitelesebbnek” tűnt egy olyan oklevél, amely a földrajzilag illetékes hiteleshely irodájában született meg. – 1473. dec. 10. (DL 107 712.)

parancsot kapott a fehérvári konvent és a szintén országos hatáskörrel rendelkező budai káptalan: mindkét hiteleshelyet felszólította a király, hogy iktassák mindkét várat és tartozékait. Ehhez a kereszteseknek szóló *mandatum*ban öt, a káptalannak szólóban tíz királyi embert ajánlott a kedvezményezett. Végül az eljárásokra eltérő időpontban, eltérő királyi ember közbejöttével és eltérő helyszíneken került sor: a konvent július 21-én vezette be Orbán püspököt a Zólyom megyei Saskő birtokába, míg a káptalan július 12-én járt el ugyanígy a Bars megyei Lipcse kapcsán. Tehát a két hiteleshely tulajdonképpen kettéosztotta a feladatot, ami nem lehetett véletlen: a királyi emberek nevének parancsba foglalásából láthatjuk, hogy az udvarban ezt eleve így is tervezték, de arra már nem vették a fáradságot, hogy a szöveg egyéb részeit is átfogalmazzák. Sajnos az 1525. évi németújvári adomány esetében nem végezhető el a vizsgálat, hiszen csak a vasvári káptalanhoz címzett – egyébként még a királyi emberek felsorolása tekintetében is szóról szóra megegyező szövegű – királyi parancslevél maradt fenn. Ugyanakkor a konvent jelentéséből kiderül, hogy ezúttal tiltakozás történt a birtokba vezetésnél, így talán azért volt szükség két hiteleshelyre, mert eleve számítottak a konfliktusra, és így legalább az ellentmondás nélküli birtokok iktatásáról ki lehetett állítani a privilégiumot – ez lehetett jelen esetben a vasvári káptalan elveszett kiadványa –, a többi birtok ügyében pedig az idéző jelentést.

A parancslevelek elemzése abban is a segítségünkre lehet, hogy megállapításokat tegyünk az eljárások időtartamára nézve. Egyetértve Eckhart Ferencsel – aki szerint meglehetősen rövid idő, átlagosan két-három hét volt egy-egy eljárás időtartama – ehhez három dátumot kell ismernünk: a parancs keltét, a „terepe” zajló eljárás időpontját és magának a jelentésnek a dátumát.²⁴ Ez különösen érdekes egy országos hatáskörrel bíró intézmény esetében, hiszen a hiteleshelyi kiküldötteknek gyakran nagyon nagy távolságokat kellett bejárniuk a kor közlekedési viszonyai között. Az átlagos időtartam kiszámításának nincs értelme, hiszen rengeteg tényező – a kedvezményezett igyekezete, az iktatandó birtokok nagysága és földrajzi fekvése, szükséges volt-e párhuzamos jelentés készítésére, időjárás, belpolitikai események, török betörések – befolyásolhatta, hogy milyen gyorsan jutott el a parancs a hiteleshelyhez, és mennyi idő alatt ért vissza a kiküldött. Ráadásul problémát jelent, hogy nagy birtokadományok esetében sokszor nem lehet meghatározni az oklevél pontos keltét. Például 1524. március 16-án II. Lajos király megparancsolta a fehérvári kereszteseknek, hogy vezessék be Béltéki Drágfi Jánost és Kanizsai Lászlót Erdőd, Kővár, Súlyomkő, Kanizsa, Sárvár, Léka, Kapuvár, Csókakő és Velike várak és tartozékaik összesen tíz megyére kiterjedő birtokába. Az oklevél beszámol róla, hogy a kiküldöttek június 5-én és „aliis diebus” („más napokon”) végrehajtották a feladatot az egyes váraknál, majd anélkül, hogy

²⁴ Eckhart F.: Hiteleshelyek i. m. 54.

további dátumok szerepelnének a szövegben, a privilégium *datatiója* csak annyit árul el, hogy az oklevél a birtokba vezetés utolsó napjának tizenhetedik napján kelt.²⁵

Az azonban látszik, hogy még nagy távolságok megtétele esetén is sikerülhetett a parancs keltéhez képest bő egy hónapon belül kiállítani a jelentést: például a már többször említett Borsod megyei vizsgálat kapcsán 1462. február 10-én kelt Mátyás király parancsa, a fehérvári konvent *relatiója* pedig február 27-re datálódik.²⁶ Hasonlóképpen gyors lefolyású ügy volt a Maróti László aradi ispán bevezetése Világosvár és tartozékai birtokába: az 1441. február 3-án kelt parancsot követően már február 22-én Arad és Zaránd megyében volt a királyi ember és a fehérvári káptalan hiteleshelyi kiküldöttje, maga a jelentés pedig március 13-án megszületett.²⁷

Ugyanakkor csak a parancs és a jelentés dátumának összevetése csalóka is lehet: Mátyás 1481. július 29-én kelt parancsára – amelyben elrendelte, hogy Ország Mihályt és Losonci Lászlót vezessék be Szécsény, Somoskő, Hollókő, Tapolcsány váraiba, Gyöngyös mezővárosba és ezek tartozékaiba –, csupán a következő év május 19-e után született meg a privilégium formájában kiállított jelentés a keresztes konventben. Ettől függetlenül nem szabad azt gondolnunk, hogy a négy megyét érintő birtokadomány esetében tíz hónapig tartott volna az eljárás: az oklevél tanúsága szerint csak 1482. április 30-tól voltak a helyszínen a kiküldöttek, ami ismét viszonylag gyors eljárást feltételez, melyet minden bizonnyal alapos tervezés előzött meg.²⁸ Hasonló esetnek lehetünk tanúi a fehérvári káptalan Bereg, Bihar és Szatmár megyei birtokokat érintő eljárásánál, amikor Upori László számára iktattak: a királyi parancsa 1468. szeptember 14-én kelt, de csak a következő év május 18-án, illetve 30-án szállt ki a hiteleshely, maga az oklevél pedig június 14-én született meg.²⁹

Persze lassabb lefolyású ügyeket is lehet találni, mint amilyen például 1478-ban a Garai–Szécsi birtokfelosztás ügye a fehérvári káptalan részéről. Ez csaknem egy éven át – igaz, több részletben – húzódott. Ország Mihály nádor 1477. december 1-jén kelt parancsát követően a Veszprém megyei Somlyó várát és tartozékait januárban, a szintén veszprémi Csesznekét áprilisban, a tolnai Simontornyát, a valkói Garát és Vicsadalt májusban, a szintén valkói Szentlőrincet, a szerémi Csörögöt, valamint Bács és Csongrád megyei birtokokat júniusban, a pozsegai falvakat és a baranyai Siklós uradalmát pedig júliusban mérték fel, majd még különböző Temes megyei birtokrészekhez októberben is kiszálltak. A nádori emberek rendre különböztek,

²⁵ 1524. jún. 16. után (DL 24 790.)

²⁶ 1462. febr. 27. (DF 210 044.). – A jelentések dátuma megegyezik azzal a nappal, amikor a kiküldöttek ténylegesen megtették a jelentésüket a hiteleshely előtt, vagyis ekkor érkeztek vissza az eljárásról. Lásd *Eckhart F.*: Hiteleshelyek i. m. 84.

²⁷ 1441. márc. 13. (DL 71 965.)

²⁸ 1482. máj. 19. után (DL 59 684.)

²⁹ 1469. jún. 14. (DL 16 768.)

és mindig minden birtokrésznél jártak. A füzetté fűzött, 46 oldalas oklevelet végül 1478. november 24-én állították ki.³⁰ Hasonlóképpen szélsőséges példa lehet Solymos és Bolondóc esete. Miután 1477 elején az Alsólendvai Bánfi család tagjai egyezséget kötöttek a király előtt az Arad megyei Solymos és a Trencsén megyei Bolondóc várak ügyében,³¹ Mátyás király január 20-án adott parancsot a fehérvári káptalannak, hogy a Bolondóc várában és annak Nyitra és Pozsony megyei, valamint Solymos várában és annak Arad, Temes és Zaránd megyei tartozékaiban lévő királyi jogot – amelyet a szerződés megerősítésével adományozott a családnak az uralkodó – iktassák Alsólendvai Bánfi Miklós és testvére, Jakab részére. A káptalan nem sokkal később kiszállt, és Solymosról említést sem téve Nagymihályi János kúriai kiküldöttel végrehajtották a parancsot Bolondóc váránál.³² Solymos végül bő két évvel később került sorra: az 1477. évi parancsra hivatkozva Mutnoki László kúriai kiküldöttel végül az ebben lévő királyi jogokat is iktatták.³³

Végeredményben elmondható, hogy a hiteleshelyi eljárások még az országos hatáskörű ügyekben is gyorsnak mondhatók a szélsőséges példák ellenére. A gyors végrehajtás nyilvánvalóan érdekében állt a felperesnek és a hiteleshelyek személyzetének is: előbbi szeretett volna minél előbb túl lenni az ügyön, minél előbb elfoglalni az esetleges birtokot, a hiteleshely számára pedig nem volt kifizetendő, ha valamely kánonok vagy keresztes túl sokáig volt távol. A konvent esetében ez a rendi fegyelem szempontjából is hátrányos lehetett, míg az anyagi megfontolások mindkét intézménynél szerepet játszottak, hiszen aki kiküldetésben volt, nem tudott új ügyet vállalni.³⁴

A királyi emberek szerepe³⁵

A hiteleshelyi jelentések következő eleme az eljárók személyének megadása. Amennyiben volt ilyen,³⁶ mindig a jelentés igazságtartalmáért ténylegesen

³⁰ 1478. nov. 24. (DL 18 145.) Az oklevélről bővebben lásd *Kubinyi András*: A nagybirtok és jobbágysai az 1478-as Garai–Szécsi birtokfelosztás alapján. Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 18. (1986) 197–226.

³¹ 1477. jan. 3. (DL 17 904.)

³² 1477. márc. 25. (DL 17 908.)

³³ 1479. máj. 12. (DL 18 150.)

³⁴ A hiteleshelyi díjakról lásd *Eckhart F.*: Hiteleshelyek i. m. 101–103. Vö. *Dreska G.*: A pannonthalmi konvent hiteleshelyi tevékenysége i. m. 36.

³⁵ A következőkben királyi embernek nevezek mindenféle, központi parancsra eljáró személyt, függetlenül a parancsadó hivatalától. Vö. *Dreska G.*: A pannonthalmi konvent hiteleshelyi tevékenysége i. m. 72. 259. l. A parancsadók aránya a következő: *fehérvári káptalan* – 90: király, 25: nádor, 11: országbíró, 2: dalmát bán, 2: királyné, 2: országnagyok, 1: kormányzó; *fehérvári keresztes konvent* – 146: király, 48: nádor, 21: országbíró, 8: ismeretlen, 3: országnagyok, 2: kormányzó.

³⁶ A Jagelló-korban elterjedt az ún. személyhez intézett meghagyó levél (littere preceptorie), amit elegendő volt a hiteleshelyi kiküldöttnek egyedül is kézbesíteni. Lásd *Hajnik Imre*: A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és vegyes-házi királyok alatt. Bp. 1899. 197. Az országos hatáskörű

felelő, törvényileg szabályozott módon nemes jogállású királyi embert említették előbb.³⁷ Engel Pál nevezetes tanulmánya szerint alapvetően abból a megyéből kellett a *homo regiust* kijelölni, ahová az ügy kapcsolódott. Ha több megyét érintett az eset, akkor a parancslevélben megszokott felsorolásban mindegyikből találunk valakit.³⁸ A dolog természetéből következően nem létezhetett egy hatalmas központi nyilvántartás Budán, amelyben valamennyi megyéből felsorolták volna a feladatra alkalmas nemeseket, ezért a rendszer csak úgy működhetett, hogy a kérelmező, vagyis akinek az érdekében a parancslevelet kiállították, nevezte meg a szóba jöhető személyeket, akik valahogy – hivataluknál fogva vagy családi, baráti, üzleti kapcsolat révén – közel álltak az érdekelt félhez.³⁹ Ezen a jól bevált rendszeren igyekezett Mátyás király változtatni: az 1486. évi 8. tc. értelmében minden megyében nyolc vagy több embert kellett választani megyei esküdtnek, akik innentől kezdve átvették a királyi emberek feladatait.⁴⁰ Bár a rendelkezés életbe lépett, népszerűtlennek bizonyult: amikor 1492-ben eltörölték, már két éve a régi szabályozás határozta meg a gyakorlatot.⁴¹ Bizonyos bonyolultabb ügyek esetében, vagy amikor az udvar valamiért szükségét látta, külön e célból kiküldött kúriai személyeket is alkalmazhattak. Ezek rendszerint az udvari lovagok vagy a kancelláriai jegyzők közül kerültek ki. Különösen népszerűnek utóbbiak bizonyultak: akkor is kiszállhattak, ha nem voltak nemesek, ugyanis Eckhart Ferenc szerint elképzelhető, hogy írástudóként elvárhatta tőlük az udvar egy kiegészítő jelentés megírását is.⁴² Természetesen ezen személyek közbejötté drágította az eljárást, így 1523-tól csak a felek beleegyezésével lehetett kiküldeni őket.⁴³

jelentések között mindkét fehérvári hiteleshelynél találunk ilyeneket: *fehérvári káptalan* – 1525. aug. 20. (DL 33 648.), 1525. aug. 23. (DL 106 774.); *fehérvári keresztes konvent* – 1510. ápr. 13. (DF 263 446.), 1523. jan. 27. (DF 244 287.), 1525. márc. 23. (DL 67 394.), 1525. júl. 7. (DL 101 594.).

³⁷ *Eckhart F.*: Hiteleshelyek i. m. 48.

³⁸ *Engel Pál*: Királyi emberek Valkó megyében. In: *Uő*: Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok. Szerk. Csukovits Enikő. Bp. 2003. [1999] 584–585.

³⁹ Uo. 591–593.

⁴⁰ *Decreta Regni Hungariae 1301–1490. I–II.* Szerk. Dóry Ferenc et al. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 11., 19.) Bp. 1976–1989. (A továbbiakban: DRH) II. 271.

⁴¹ *Eckhart F.*: Hiteleshelyek i. m. 49. A rendelkezés következményeit a fehérvári hiteleshelyek vonatkozásában lásd 51. jegyz.

⁴² A fehérvári hiteleshelyek országos hatáskörű eljárásainál a következő esetekben találkozunk kancelláriai jegyzőkkel: *fehérvári káptalan* – 1433. jún. 19.: Somogyi Mihály nagyobb kancelláriai jegyző (A zichi és vásónkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára I–XII. Szerk. Nagy Imre et al. Pest–Bp. 1871–1931. VIII. 524–526.), 1438. márc. 14.: Ormányi Mihály kancelláriai jegyző (DL 100 542.), 1459. nov. 3.: Gradeci János kancelláriai jegyző (A Balassa család levéltára 1193–1526. Szerk. Fekete Nagy Antal – Borsai Iván. [Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 18.] Bp. 1990. [A továbbiakban: Balassa] 346. sz.), 1463. ápr. 18.: Szakácsi Balázs kancelláriai jegyző (DL 45 042.), 1466. aug. 25.: Martonosi Benedek kancelláriai jegyző (DL 16 378.); *fehérvári keresztes konvent* – 1487. márc. 27.: Petrovinai Máté kancelláriai jegyző (DL 101 032.), 1524. jún. 20. után: Vetési András kisebb kancelláriai jegyző (DL 105 191.).

⁴³ *Eckhart F.*: Hiteleshelyek i. m. 49–50.

Országos hatáskörű hiteleshelyek gyakorlati tevékenységét vizsgálva rendkívül fontos szerepet kell tulajdonítanunk a királyi embereknek: még ha a káptalan és a konvent törekedett is arra, hogy az ország legkülönbözőbb megyéibe a környékről származó vagy legalább ott korábbi eljárások kapcsán már megfordult személyt küldjön, akkor is világos, hogy a *homo regius*nak egyfajta kalauz vagy „idegenvezető” szerepet is be kellett töltenie. Ez annak tükrében is érdekes, hogy a megyebeli királyi emberek jól ismerhették a térségben működő hiteleshelyek személyzetét, sűrűn jártak el közösen, ám egy országos hatáskörben végbemenő eljárásnál ez nyilvánvalóan nem volt így; a hivatalos közegeket minden bizonnyal a felperes vagy képviselője mutatta be egymásnak.

Talán az ebben rejlő visszaélések lehetőségét akarta az udvar megakadályozni azzal, hogy az országos hatáskört később elnyerő keresztes konvent esetében a kezdeti időszakban az ügyek nagyobb részében kúriai kiküldötttel kellett kiszállniuk: 1450 és 1463⁴⁴ között 17 eljárásból 11 alkalommal.⁴⁵ A fehérvári káptalan esetében erre talán azért nem volt szükség a kezdetekkor, mert az első bő két évtizedben – 1410 és 1433 között – csupán néhány országos hatáskörű ügyben kellett közreműködniük;⁴⁶ ezeken minden bizonnyal jobban rajta tudták tartani a szemüket az érdekelt felek. Különleges kúriai kiküldöttek munkájára a későbbiekben általában akkor számítottak, ha több megyét is érintett az eljárás: ezek az ügyek valóban megfeleltek az eckharti „bonyolultabb” jelzőnek,⁴⁷ ráadásul sok esetben az egyszerűség is ezt kívánta meg. Például ebbe a sorba illeszkedik a káptalan eljárásai közül az a Lévai Cseh Péter macsói bán részére végrehajtott birtokba vezetés, amely Bars, Bodrog, Fejér, Hont, Pozsega, Tolna, Valkó, Vas és Veszprém megyei birtokokat is érintett; Szepesi János kanonok társa Karátnaszentjános Péter kúriai kiküldött volt.⁴⁸ Hasonló példa természetesen a konvent részéről is felsorakoztatható: amikor Bátor András neje, Rozgonyi Katalin megkapta családi örökségként Csicsva, Cserép és Monyorós várakat tartozékaikkal együtt, akkor az Abaúj, Borsod, Heves, Pest, Sáros és Zemplén megyét érintő birtokba vezetésnél sem

⁴⁴ A fehérvári keresztes konvent országos hatáskörű hiteleshelyi eljárásainak száma Mátyás koronázása után, de különösen az 1470-es években nőtt meg. Vö. *Ribi A.*: Miért működött i. m. 91.

⁴⁵ 1450. dec. 30. (DL 39 294.), 1451. aug. 12. (DL 14 480.), 1451. szept. 2. (DL 14 482.), 1452. febr. 27. (DL 14 519.), 1452. febr. 27. (DL 14 515.), 1452. márc. 22. (DL 14 528.), 1452. ápr. 15. (DL 39 818.), 1453. márc. 21. (DL 14 643.), 1453. márc. 23. (DL 38 700.), 1463. márc. 19. (Balassa 361. sz.), 1463. márc. 20. (Balassa 362. sz.)

⁴⁶ 1410. szept. 21. (Sopron vm. I. 633–635.), 1412. febr. 7. e. (Zsigmondkori Oklevéltár. I–XIII. [1387–1426]. Szerk. Mályusz Elemér et al. [Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 1., 3–4., 22., 25., 27., 32., 37., 39., 41., 43., 49., 52. és 55.] Bp. 1951–2017. (A továbbiakban: ZsO) III. 1710. sz.), 1412. júl. 20. (ZsO III. 2450. sz.), 1424. jún. 29. (ZsO XI. 772. sz.), 1425. máj. 17. (ZsO XII. 527. sz.), 1428. dec. 13. (DL 71 946.), 1429. szept. 19. (DL 12 086.), 1429. dec. 21. (DF 287 921.)

⁴⁷ Vö. *Eckhart F.*: Hiteleshelyek i. m. 71–72.

⁴⁸ 1428. dec. 13. (DL 71 946.)

megyénként jelöltek ki királyi embert, hanem Füzesmegyeri Imre kúriai kiküldött tartott Fehérvári Esztergáros Péter *cruciferrel*.⁴⁹

A fehérvári káptalan 133 és a keresztes konvent 228 országos hatáskörű hiteleshelyi jelentését számba véve a következőképpen fest a világi személyek aránya. A fehérvári káptalan esetében 88-szor királyi ember, 37-szer kúriai kiküldött, egyszer megyei esküdt szállt ki, két alkalommal egyedül járt el a hiteleshelyi kiküldött, négy oklevél tartalmi átírásban maradt fenn, egy adatra pedig csak a parancslevélből következtethetünk. A keresztes konvent esetében ugyanezek az adatok a következőképpen alakulnak: 165 királyi ember, 28 kúriai kiküldött, 11 választott megyei esküdt, hatszor járt el egyedül a hiteleshelyi kiküldött, és kilenc-kilenc adat származik tartalmi átírásokból vagy parancslevelekből.

A választott megyei esküdtekkel⁵⁰ kapcsolatban fontos megjegyezni, hogy mindnyájan 1486 szeptembere és 1490 között szerepeltek,⁵¹ 1491-ben már újra királyi ember működött közre a konvent mellett egy birtokba vezetésnél,⁵² vagyis Mátyás halálával valóban eltűnt az intézmény, nem várták meg a törvényi szabályozást az udvarban.

Az országos hatáskörű hiteleshelyek működésének megértése szempontjából a legérdekesebbnek a több megyét is érintő eljárások bizonyultak. Alapvetően háromféle megoldással találkozunk az oklevelekben: 1. szomszédos megyék esetén előfordult, hogy egy királyi ember vagy 1486 és 1490 között választott megyei esküdt működött közre; 2. külön e célra kiküldött kúriai személy járt el; 3. megyénként jelöltek ki királyi embert, illetve megyei esküdtet.⁵³ A fehérvári káptalan esetében tízszer-tízszer szállt ki egy vagy több királyi ember, 19 alkalommal kúriai kiküldött csatlakozott a hiteleshely *testimonium*ához, három ügyben pedig nem rendelkezünk adattal a világi személyeket illetően. Ugyanezek az adatok a fehérvári keresztes konvent esetében: 38-szor járt el több királyi ember, 21-szer csak egy, 18 alkalommal működött közre kúriai kiküldött, kétszer-kétszer egy vagy több megyei esküdt, a hiányzó adatok száma pedig nyolc.

⁴⁹ 1523. szept. 12. (Documenta ad historiam familiae Bátorii de Ecsed spectantia I. Diplomata 1393–1540. Ed. Richardus Horváth – Tiburtius Neumann – Norbertus C. Tóth. (A nyíregyházi Jósza András Múzeum Kiadványai 67.) Nyíregyháza 2011. [A továbbiakban: Bátorii] 333–336.)

⁵⁰ Felsorolásukat lásd C. Tóth Norbert et al.: Magyarország világi archontológiája 1458–1526. II. Megyék. Bp. 2017.

⁵¹ *Fehérvári káptalan* – 1489. júl. 14. (DF 231 810.); *fehérvári keresztes konvent* – 1486. szept. 24. (DL 19 177.), 1487. ápr. 19. (DL 265 192.), 1487. jún. 3. (DL 49 501.), 1487. júl. 6. (DL 20 246.), 1487. szept. 23. (DL 105 054.), 1487. okt. 15. (DL 105 043.), 1487. okt. 16. (DL 105 044.), 1488. jún. 20. (DL 59 762.), 1488. jún. 20. (DL 59 763.), 1488. szept. 24. (DL 26 041.), 1490. febr. 26. (DL 19 623.)

⁵² 1491. aug. 5. (DL 105 050.)

⁵³ A keresztes konvent esetében egy olyan rendhagyó eljárással is találkoztam, amikor csak egy megyét érintett az ügy, mégis két királyi embert – és csak egy hiteleshelyi kiküldöttet – említ az oklevél, ám erre azért kerülhetett sor, mert az alpereseket különböző időpontban idézték meg Komárom megyei birtokaikon: 1509. szept. 10. (DL 73 178.)

A fenti adatsorok szerint összesen 10, illetve 38 esetben volt szükség két vagy több királyi emberre, és kétszer megyei esküdtre.⁵⁴ A Jagelló-kortól kezdve az oklevelek jelentős részében a fehérvári keresztes konvent megnevezte, hogy mely megyében kivel ment a hiteleshelyi kiküldött,⁵⁵ korábban viszont egyszerűen csak felsorolták a királyi embereket, és legfeljebb a nevükből vagy az eljárás menetéből lehet származási helyükre következtetni.⁵⁶ Némileg meglepő viszont, hogy a parancslevelekben soha nincs szó arról, mely királyi emberek mely megyéhez tartoztak; a megszokott módon sorolták fel őket, így a hiteleshely kizárólag onnan tudhatta, melyik megyében kit kell keresni, hogy a felperes vagy kedvezményezett bemutatta egymásnak a kiküldetésbe indulókat. Bizonyos alkalmakkor persze ennek az elképzelésnek az életszerű megvalósítása is gondot okozhatott, de az erre utaló esetek inkább szélsőségeként, semmint példaként említhetők.⁵⁷

A hiteleshelyi kiküldöttek – országos hatáskör és a személyzet összefüggései

Ahhoz, hogy a fehérvári káptalan és a keresztes konvent országos hatáskörű hiteleshelyként tartósan működni tudjon, nemcsak az elsődleges szerepet játszó szerencsés politikai széljárásra és jó vezetőkre volt szükség, hanem számos olyan agilis, jó tájékozódó képességgel rendelkező és könnyen mobilizálható kanonokra és *cruciferre*,⁵⁸ akik

⁵⁴ Utóbbiakra lásd 1487. ápr. 19. (DF 265 192.), 1490. febr. 26. (DL 19 623.)

⁵⁵ 34 esetből 25 alkalommal így említi a szöveg a királyi embereket. Ellenpéldák: 1506. márc. 23. után (DF 209 882.), 1509. febr. 9. (DL 72 261.), 1509. szept. 10. (DL 73 178.), 1510. jan. 8. (DL 21 980.), 1511. júl. 23. (DL 22 110.), 1511. júl. 23. (DL 22 152.), 1511. júl. 25. (DL 22 810.), 1512. febr. 4. (DF 276 671.), 1525. jún. 24. (DL 86 448.). A fehérvári káptalan ekkoriban már csak nagyon korlátozott mértékben folytatott országos hatáskörű hiteleshelyi tevékenységet; ha több megyét érintett az ügy, kúriai kiküldöttel jártak el: 1494. aug. 18. (DF 208 535.), 1496. jún. 4. (DL 20 314.)

⁵⁶ A Jagelló-kor előtt mindössze egyszer nevezték meg a királyi emberek megyéjét a konvent okleveleiben: 1482. máj. 19. (DL 59 684.)

⁵⁷ 1491-ben Hédervári Miklós 11 megyére kiterjedő birtokadományt kapott II. Ulászló királytól. A birtokok iktatásakor a fehérvári keresztes konvent emberét megyéről megyére járva ugyanennyi királyi ember kísérte, a parancslevélben pedig 28 személyt tüntettek fel szóba jöhető világi személyként. Hédervári minden bizonnyal sok embert ismert a Dunántúlon, de nehéz elképzelni, hogy 11 különböző megyében is személyes kapcsolatban lett volna olyan nemesekkel, akik vállalták, hogy közreműködnek az introduciónál. Ilyen esetekben minden bizonnyal familiárisokat bíztak meg a hiteleshelyi kiküldött kalauzolásával. – 1492. jún. 12. (A Héderváry-család oklevéltára I–II. Szerk. Radvánszky Béla – Závodszky Levente. Bp. 1909–1922. [A továbbiakban: Héderváry] I. 475–479.)

⁵⁸ A káptalan és a konvent személyi állományáról a késő középkorra vonatkozóan lásd *Köblös József*: Az egyházi középréteg Mátyás és a Jagellók korában: a budai, fehérvári, győri és pozsonyi káptalan adattárával. (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 12.) Bp. 1994.; *Ribi András*: A fehérvári káptalan archontológiája (1301–1457). *Turul* 91. (2018) 132–154.; *Zsolt Hunyadi*: The Hospitalers in the Medieval Kingdom of Hungary c. 1150–1387. (CEU *Medievalia* 13.) Bp. 2010. 102–112.; *Ribi András*: Karrier, tisztségek, létszám – a fehérvári keresztes konvent személyi összetétele

vállalták, hogy sok esetben az ország ismeretlen részeibe is elmennek és akár nagy távolságokat tesznek meg a kor közlekedési viszonyai között.⁵⁹ A fehérvári keresztes konvent vonatkozásában a kulcsszereplők – így például Mátyás (II.) *lector* (1453–1476) és a számos országos hatáskörű eljáráshoz kiküldött György (III.) *crucifer* (17 megye) vagy ifjabb Albert (22 megye) – pályáját egy másik írásomban már ismertettem,⁶⁰ a társaskáptalan esetében pedig az alábbi személyek játszhattak jelentős szerepet.

Az olvasókanonokok közül elsősorban az egymást váltó Mátyás (1426–1439) és Noéi Borhi Benedek (1442–1457) *lector*okat kell kiemelni:⁶¹ mindketten vélhetően helyben tartózkodtak – Mátyás három alkalommal hiteleshelyi kiküldöttként is szerepel,⁶² Benedek családjának pedig a város környékén voltak birtokai⁶³ –, és vezetői pályájuk alatt alakult ki, majd élte virágkorát országos hatáskörű hiteleshelyként a káptalan. A különösen gyakran kiküldetésben lévő kanonokok közül pedig leginkább Fehérvári Mihály (1460–1504) emelkedik ki,⁶⁴ aki tizenhét alkalommal szállt ki, és összesen tizenkét közigazgatási egységbe jutott el: járt Arad (2), Csanád (1), Fejér (3), Hunyad (1), Körös (1), Nyitra (3), Pozsony (1), Somogy (1), Sopron (1), Temes (1), Vas (1) és Zala (3) megyékben.⁶⁵

A személyzet szerepének megértéséhez nélkülözhetetlen megvizsgálunk a kiküldöttek helyét az adott egyházi intézményen belül. Fedeles Tamás pécsi kutatásainak mintájára 1387-től 1450-ig ezt már korábban elvégeztem a konvente vonatkozóan.⁶⁶ Feltűnő volt, hogy a tisztviselőként eljárók aránya (15%)

(1390–1450). In: Micae mediaevales VI. Fiala történeiszek dolgozatai a középkor Magyarországról és Európaról. Szerk. Fábían Laura et al. (ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola. Tanulmányok – Konferenciák 11.) Bp. 2017. 197–211.; *Ribi András*: A várnagy és a püspök – fehérvári johanita preceptorok karrierje a 15. század második felében. In: Középkortörténeti tanulmányok 10. A X. Medievisztikai PhD-konferencia (Szeged, 2017. június 7–9.) előadásai. Szerk. Szanka Brigitta – Szolnoki Zoltán – Nagy Zsolt Dezső. Szeged 2018. 95–115.; *Ribi A.*: Johanniták vagy keresztesek i. m.

⁵⁹ A hiteleshelyi kiküldötteket és a királyi embereket megillette a törvényes védelem: szidalmazásuk vagy valamilyen velük szemben elkövetett jogtalanság 72 forintba került, fizikai bántalmazásuk hatalmaskodásnak minősült, így büntetése fej- és jószágvesztés volt, míg meggyilkolásuk felség sértésnek számított. Vö. *Eckhart F.*: Hiteleshelyek i. m. 54.

⁶⁰ *Ribi A.*: Miért működött i. m. 93–94.

⁶¹ *Uő*: A fehérvári káptalan i. m. 136.

⁶² 1426. jún. 26. (ZsO XIII. 789. sz.), 1433. ápr. 25. (DF 273 893.), 1439. szept. 28. (DL 93 757.)

⁶³ A családról lásd *Köblös J.*: Az egyházi középréteg i. m. 29., 287/14. sz.

⁶⁴ Személyére lásd *Köblös J.*: Az egyházi középréteg i. m. 346/37. sz. – 1447 és 1469 között győri olvasókanonok is.

⁶⁵ 1460. júl. 10. (DF 236 200.), 1460. júl. 28. (DF 208 628.), 1466. máj. 23. (DF 201 405.), 1466. aug. 23. (DL 88 430.), 1466. aug. 30. (DF 289 374.), 1468. dec. 26. (DL 90 399.), 1468. dec. 27. (DL 90 400.), 1470. dec. 30. (DF 201 428.), 1477. márc. 25. (DL 17 908.), 1479. júl. 21. (DL 18 198.), 1480. szept. 1. (DF 231 701.), 1483. máj. 27. (DL 18 199.), 1486. jan. 9. (DF 252 182.), 1486. ápr. 6. (DL 19 123.), 1487. máj. 8. (DL 106 665.), 1487. máj. 10. (DL 19 268.), 1495. márc. 29. (DL 88 795.)

⁶⁶ *Fedeles Tamás*: A pécsi székeskáptalan személyi összetétele a késő középkorban (1354–1526). (Tanulmányok Pécs történetéből 17.) Pécs, 2005. 140–145.; *Ribi A.*: Karrier i. m. 205. – Az idézett tanulmányban még csak 99 esetet vizsgáltam, azóta egy újabb oklevéllel bővült az ismert források köre erre a periódusra vonatkozóan: 1398. aug. 6. (DF 201 409.)

nagyjából megegyezett a pécsi székeskáptalannál 1353 és 1526 között tapasztaltakkal (14%), amit Fedeles lényeges újdonságnak nevezett a korábbi állapotokhoz képest. Másik megfigyelése – a karbéli papság eltűnése Zsigmond király 1435. évi törvényét követően⁶⁷ – szintén megállta a helyét a keresztesek esetében. A vizsgálat kiterjesztése az 1353 és 1526 közötti intervallumra a következő eredményeket hozta a két fehérvári hiteleshely valamennyi *relatiója* esetében (3. táblázat).⁶⁸

3. táblázat A fehérvári hiteleshelyek kiküldöttei, 1353–1526

Fehérvári káptalan		Fehérvári keresztes konvent		MÉLTÓSÁG- ÉS TISZTSÉGVISELŐK	KÖZÉPRÉTEG
prépost	0	preceptor	2		
vikárius	1	vicepreceptor	4		
olvasókanonok	4	lector	56		
énekzőkanonok	3	cantor	43		
őrkanonok	2	custos	43		
kisprépost	3	kispreceptorok ⁶⁹ (Esztergom, Győr, Sopron)	11		
notárius	1	notárius	3		
sublector	0	sublector	1		
succentor	5				
subcustos	0				
plébános	2	plébános	7		
oltár/kápolnaigazgató kanonok	6				
kanonok	351	crucifer (rendtag)	363		
prebendarius	4	subnotarius	1		
oltár/kápolnaigazgató karbéli klerikus	92	karbéli klerikus	46	ALSÓPAPSÁG	
karbéli klerikus	154	ismeretlen	5		
ismeretlen	40				
Összesen	668	Összesen	585		

Forrás: A szerző saját kutatási adatai alapján

A teljes kép birtokában a két fehérvári hiteleshely személyzete összevethető a pécsi székeskáptalannal való ismereteinkkel, igaz, figyelembe kell venni, hogy a 14. században a fehérvári káptalan lényegesen foglalkoztatottabb volt a másik kettőnél.⁷⁰

⁶⁷ DRH I. 266.

⁶⁸ Értelemszerűen az alábbi táblázatokban a parancsleveleket és a tartalmi átírásban fennmaradt dokumentumokat nem vizsgáltam. A keresztes konvent esetében a lector, cantor és custos tisztségek elválasztása az egyszerű rendtagoktól bizonyos esetekben gondot okozott, hiszen az 1510-es évekig rendszerint csak keresztnévvel említik a személyeket az oklevelekben, így apróbb – ugyanakkor kiküszöbölhetetlen – hibák előfordulhatnak az adatokban, ám az arányok így is érzékelhetőek.

⁶⁹ A fogalomra lásd *Ribi András*: „filia ordinis crucigerorum de Alba”. A soproni keresztes preceptorium a középkor végén (A kispreceptorok adattárával). Soproni Szemle 72. (2018) 289.

⁷⁰ Pécsről mindössze 252 adatot ismerünk a teljes késő középkorból. A fehérvári hiteleshelyek foglalkoztatottságára lásd *Ribi A.*: Miért működött i. m. 86.

Egyfelől az 1435. évi törvény hatása a koronázó városban is érzékelhető: a keresztes konvent mind a 46 ismert karbéli klerikusa 1435 előtt szerepel, a káptalan esetében pedig mindössze kilenc olyan esetről van tudomásunk, amikor 1435 után javadalom nélküli *clericus chori* szállt ki egy-egy hiteleshelyi eljáráshoz.⁷¹ A tisztviselőket illetően nyilvánvalóan jelentős eltéréseket tapasztalunk a káptalan és a konvent között, hiszen előbbi esetén az oszlopos kanonokok jelentős része vélhetően nem mindig tartózkodott helyben. A teljes periódusra vetítve a káptalanban a tisztviselőként kiküldöttek aránya mindössze 3%, a konventben viszont 29%. Ennél meglepőbb eredmény, hogy ha a káptalan esetében a középréteg (60%) és az alsópapság (40%) arányát vizsgáljuk, akkor éppen a Pécsen látottak fordítottját tapasztaljuk.⁷²

Ha csupán azokat a jelentéseket vesszük számba, amelyeket országos hatáskörben bocsátott ki egyik és másik fehérvári hiteleshely, eltérő arányokkal találkozzunk (4. táblázat).

4. táblázat A fehérvári hiteleshelyek kiküldöttei országos hatáskörben

Fehérvári káptalan, 1410–1526		Fehérvári keresztes konvent, 1450–1526		MÉLTÓSÁG- ÉS TISZTÉGVISELŐK	KÖZÉPRÉTEG		
prépost	0	preceptor	0				
vikárius	0	vicepreceptor	4				
olvasókanonok	3	lector	14				
éneklőkanonok	2	cantor	8				
őrkanonok	0	custos	10				
kisprépost	0	kispreceptorok (Esztergom, Győr, Sopron)	7				
notarius	0	notarius	0				
sublector	0	sublector	0				
succentor	0						
subcustos	0	plébános	2				
plébános	0						
oltár/kápolnaigazgató kanonok	2	crucifer (rendtag)	161		ALSÓPAPSÁG		
kanonok	91	subnotarius	0				
prebendarius	1	karbéli klerikus	0				
oltár/kápolnaigazgató karbéli klerikus	28	ismeretlen	2				
karbéli klerikus	3						
ismeretlen	2						
Összesen	132	Összesen	208				

Forrás: A szerző saját kutatási adatai alapján

⁷¹ Utóbbiak minden bizonnyal kivételes esetek voltak: 1436. jan. 2. (DL 66 432.), 1436. jan. 8. (DL 48 857.), 1461. febr. 25. (DL 106 563.), 1464. aug. 28. (DL 100 731.), 1468. (*Köblös J.*: Az egyházi középréteg i. m. 272.), 1469. júl. 16. (DL 106 608.), 1470. júl. 15. (DL 102 571.), 1476. ápr. 22. (DF 227 592.), 1523. nov. 12. (DL 23 696.).

⁷² Vö. *Fedeles T.*: A pécsi székeskáptalan i. m. 144.; Középréteg: 42%, alsópapság: 58%. A százalékos felosztást az ismeretlen pozíciót betöltő kiküldöttek kivonásával számítottam ki.

A káptalan esetében megfigyelhető, hogy az alsópapság és a középréteg aránya az országos hatáskörben végrehajtott eljárásoknál még inkább utóbbi javára billen: 75%-ban kanonokok szálltak ki a távoli célpontokhoz. Természetesen ez azzal is összefüggésben van, hogy az ilyen oklevelek többsége az 1435. évi szabályozás után született, de elképzelhető, hogy a távoli eljárásokkal megszerezhető esetleges plusz jövedelem is számított valamit.⁷³

A konvent kapcsán feltűnő, hogy az országos hatáskörű ügyeknél 22% alá esik vissza a tisztviselők kiküldetésének az aránya, ami azt mutatja, hogy az egyház hosszabb időszakokra ritkábban nélkülözhetette a vezetőit.⁷⁴ Különösen a korai időszakban volt jellemző, hogy a tisztviselők közül szállt ki valaki a távolabbi célpontokhoz és a fajsúlyosabb ügyekhez, ami azzal függhet össze, hogy a tisztviselők a jobb képességű rendtagok közül kerültek ki, így az első évtizedben talán kevésbé volt kockázatos őket küldeni egy bonyolult és távoli eljárás színhelyére, ráadásul így az ezekben rejlő anyagi lehetőségeket is ők használhatták ki először.⁷⁵ Az olvasótestvér kisebb fölénye minden bizonnyal azzal magyarázható, hogy a hiteleshely vezetőjeként inkább szerette volna rajta tartani a szemét a bonyolultabb és az egyházi intézmény számára nagyobb bevétellel kecsegtető ügyeken; minél nagyobb volt az oklevél által szerzett érték, annál nagyobb volt annak kiállítási díja is.⁷⁶ Az esztergomi, győri és soproni kispceptorok jelentős aránya szintén érthető: ezekben a rendházakban valószínűleg egyetlen keresztesként éltek, idejük egy részét – amikor jelentést tettek, biztosan – Székesfehérváron töltötték, és mint a központi konvent tagjai szűkebb régiójukban előszeretettel hajtatták velük végre a parancsokat.⁷⁷ A négy *vicepreceptor* kiküldetésére 1491–1492-ben, nem sokkal Fehérvár visszafoglalása után került sor – a Habsburg megszállás alatt (1490. november – 1491. július) egyik helybéli hiteleshely sem állított ki oklevelet –, amikor Simontornyai István *preceptor* halálával – egyelőre ideiglenesen – Rózsás László vezette a konventet. A zavaros időszak elmúltával a vezetőjét vesztett konvent számára nyilvánvalóan fontos lehetett a néhány évtizeddel korábban megszerzett országos hatáskör, így nem csoda, hogy a helyettesi

⁷³ Bár konkrét adattal nem rendelkezünk azzal kapcsolatban, hogy az országos hatáskörű ügyek esetében milyen többlet díjazásra számíthattak az eljárók, logikusnak látszik, hogy magasabb fizetést kaptak, mint a mindennapos ügyek végrehajtói. Elvileg 12 dénár járt hiteleshelyi kiküldetésenként. Lásd *Eckhart F.*: Hiteleshelyek i. m. 104.

⁷⁴ Ez egyúttal azt jelenti, hogy a nem országos hatáskörben lefolytatott eljárások esetében 45%-os a tisztviselők kiküldetésének aránya 1450 után.

⁷⁵ Plébános: 1454. ápr. 23. (DL 93 246.); custos: 1459. okt. 13. (A Szent-Iványi család levéltára 1230–1525. Szerk. Mályusz Elemér – Borsa Iván. Bp. 1988. 105. sz.); lector: 1463. márc. 19. (Balassa 361. sz.), 1463. márc. 20. (Balassa 362. sz.)

⁷⁶ Vö. *Eckhart F.*: Hiteleshelyek i. m. 101–103.

⁷⁷ *Ribi A.*: A várnagy és a püspök i. m. 105. 91. lj.

feladatokkal megbízott Rózsás különös gondot fordított ezen ügyekre és az általuk megszerezhető bevételekre.⁷⁸

A 16. századra a keresztes konvent gyakorlatilag egyedüli országos hatáskörű hiteleshelyként működött Fehérváron,⁷⁹ így eddigre a kiküldetések rendszere alaposan bejáratódhatott. Ennek látványos jele, hogy az 1500 után ismert 86 kiküldött közül csak tíz volt tisztviseelő (12%). A tendenciát jól illusztrálja Csurgói Pál *crucifer* pályafutása. 1498-ban került be a konventbe, majd 1506-ig meglehetősen sokszor ment hiteleshelyi kiküldetésbe: járt Arad, Esztergom, Fejér, Komárom, Körös, Moson, Somogy, Sopron, Veszprém, Zala és Zágráb megyékben.⁸⁰ Ezt követően *lector* lett, és bár közreműködött néhány eljárásnál, azok többnyire Fejér, Veszprém és Zala megyét, vagyis a tágabb magterületet érintették,⁸¹ csupán egy-egy alkalommal „kalandozott” el Borsod, Győr, Esztergomi, Sopron, illetve Vas megyébe.⁸²

A parancs végrehajtásának körülményei

A parancslevél átírása vagy az arra utaló hivatkozás és a kiküldetésben részt vevők meghatározása után a hiteleshelyi jelentések következő változó eleme a külső helyszínen való tartózkodás leírása és a jogcselekmény megnevezése. Bár a pontos részleteket a jogi aktus lefolytatását illetően az országos hatáskörben végbemenő ügyek esetén sem árulják el az oklevelek,⁸³ a több megyét érintő birtokba vezetések esetén van néhány eltérés a megszokott *introductiók*hoz képest.

Ezek a különbségek részben nyilván abból adódnak, hogy a nagyon nagy birtokadományok esetén az országos hatáskörű hiteleshelyek kiküldötteinnek nem volt módja valamennyi parancslevélbe foglalt *possessiót* felkeresni. A problémát jól illusztrálja a Héderváriak már említett 1491. évi adománya: Ozora, Tamási és Pozsega várakat összesen 170 felsorolt tartozékkal kapták meg, melyek tizenegy megyében feküdtek (Fejér, Győr, Komárom, Moson, Pest, Pozsega, Pozsony, Somogy, Tolna, Vas és

⁷⁸ 1491. nov. 2. (DL 22 510.) – ekkor két birtokba vezetés is történt, 1492. jún. 5. (Héderváry I. 472–475.), 1492. jún. 12. (Héderváry I. 475–479.)

⁷⁹ *Ribi A.*: Miért működött i. m. 92.

⁸⁰ 1498. júl. 24. (DF 201 524.), 1498. júl. 25. (DL 68 470.), 1498. nov. 4. (DF 229 956.), 1500. márc. 24. (DL 33 501.), 1501. szept. 7. (DL 33 395.), 1501. dec. 24. (DL 102 869.), 1502. okt. 20. (DL 21 128.), 1503. ápr. 12. (DL 59 919.), 1503. ápr. 13. (DL 59 920.), 1503. ápr. 13. (DL 59 921.), 1503. máj. 20. (DF 204 960.), 1504. júl. 25. (DL 21 315.), 1504. dec. 6. (DL 89 026.), 1505. ápr. 14. után (DF 200 594.), 1506. jan. 15. (DL 46 744.)

⁸¹ 1507. febr. 12. (DF 262 427.), 1507. jún. 27. (DF 201 565.), 1507. okt. 18. (DF 264 757.), 1510. ápr. 9. (DF 201 579.), 1510. máj. 14. (DF 208 089.), 1512. jan. 15. (DF 201 584.), 1513. máj. 16. (DL 72 430.)

⁸² 1509. febr. 9. (DL 72 261.), 1509. szept. 14. után (DL 67 965.), 1509. okt. 10. (DL 75 753.), 1510. dec. 22. (DF 260 168.)

⁸³ Vö. *Dresku G.*: A pannonhalmi konvent hiteleshelyi tevékenysége i. m. 77–78.

Veszprém). A parancsot 1492. május 8-tól kezdve hajtotta végre a keresztes konvent ugyanannyi királyi ember közbejöttével, maga az oklevél pedig az eljárás harminchatodik napján, vagyis június 12-én kelt.⁸⁴ A korabeli viszonyok között ezek szerint egy bő hónap elég volt ahhoz, hogy Rózsás László *vicepreceptor* gyakorlatilag végigjárja az egész Dunántúlt – csak a Pozsega–Pozsony távolság légvonalban mintegy 400 kilométer –, de ahhoz már bizonyosan nem, hogy minden egyes birtoknál megálljanak. Ugyanakkor a tizenegy, megyéjével együtt megnevezett királyi ember és az oklevélben megjegyzés nélkül felsorolt hetvenegy szomszéd arra utal, hogy valamennyi megyében járhattak; a három várnál biztosan, illetve mindenhol az uradalmi központokban.

Néhány oklevél ezt a feltételezést – úgy tűnik – igazolja is. Garai Miklós nádor és neje 1425-ben kapta meg a Sopron megyei Lánzsér várát és tartozékait. Bár az oklevél szerint további tizenhét birtokba és vámok jövedelmébe is be kellett vezetni a házaspárt, a szövegből világosan kiderül, hogy magára az iktatásra a várnál került sor május 10-én a fehérvári káptalan jóvoltából.⁸⁵ Ugyanerre utal Hunyadi János Bereg megyei szerzeménye 1445-ből, amikor Munkács várát és tartozékait, valamint Bereg, Lampertháza és Vári mezővárosokat kapta meg a későbbi kormányzó.⁸⁶ Ugyan itt is rengeteg tartozék szerepel a szövegben, valójában csak a várnál (augusztus 5.) és a három *oppidum*nál járt (augusztus 8., 11. és 14.) a káptalan kiküldötte és a nádori ember.⁸⁷ Természetesen a fehérvári konvent részéről szintén lehet hasonló, ám megfogalmazásában kicsit más jellegű jelentéssel találkozni. A már említett Rozgonyi Katalin-féle örökség ügyében Újlaki Lőrinc 1523. augusztus 13-án adott parancsot a kereszteseknek, hogy iktassák a három várát és azok hat megyében fekvő tartozékait. A *relatio* ezúttal is említi valamennyi *possessió*t, de a szomszédok felsorolásának módja arra utal, csak néhány helyen jártak a hiteleshelyi kiküldöttek. A „pro parte prescriptorum castrorum et pertinentiarum eorundem” („a korábban említett várak és tartozékaik részéről”) vagy hasonló formulával zárt részek tizenhét személyt említenek Csicsva, illetve Monyorós várak és Varannó mezőváros, hat nevet Cserép vár, végezetül nyolc, illetve három nevet Rozgony és Tura *oppidum*ok kapcsán; tehát csak ezeket a helyeket keresték fel az eljárók.⁸⁸

Az országos hatáskörű eljárásokat korábban megkezdő fehérvári káptalan esetében további furcsaságok is megfigyelhetők. Eleinte a több megyét érintő birtokba vezetések során többször előfordult, hogy nem egy oklevelet állítottak ki, hanem

⁸⁴ 1492. jún. 12. (Héderváry I. 475–479.)

⁸⁵ 1425. máj. 17. (ZsO XII. 527. sz.)

⁸⁶ A birtokok megszerzéséről lásd *Engel Pál*: A váradi béke és a szegedi eskü. Adalékok az 1444. év eseménytörténetéhez. In: Mályusz Elemér emlékkönyv. Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok. Szerk. H. Balázs Éva – Fügedi Erik – Maksay Ferenc. Bp. 1984. 77–96.

⁸⁷ 1445. szept. 18. (DL 37 602.)

⁸⁸ 1523. szept. 12. (Bátori 333–336.)

– hiába tartozott egyetlen hosszú parancslevél az ügyhöz – megyénként foglalták írásba az iktatásokat, holott a hiteleshelyi kiküldött személyéből és az oklevelekben szereplő dátumokból egyértelműen látszik, hogy magának a jogi cselekményeknek a végrehajtása egyidőben történt. Bár a kedvezményezett számára nyilvánvalóan sokkal drágább volt megyényi privilégiumot kiállíttatni – a későbbiekben ez volt az országos hatáskörű hiteleshelyek igénybe vételének legfőbb motivációja⁸⁹ –, egyfelől az ügymenet így is egyszerűsödött, másfelől pedig úgy tűnik, a korai periódusban még nem alakult ki annak gyakorlata, hogy több megyéhez tartozó birtokügyeket és több királyi emberrel végbemenő eljárás-szakaszokat bele lehetne foglalni egyetlen jelentésbe is. Például Zsigmond király ugyanazon, 1433. szeptember 18-án Ferrarában kelt parancsára vonatkozóan két jelentést is ismerünk. Eszerint a káptalannak iktatnia kellett Hédervári Lőrinc lovászmester számára a Győr megyei Gönyű várát és annak Komárom, Vas és Veszprém megyében lévő tartozékait. A november 3-ai jelentés szerint Lázár kanonok Bánkházi Szőke György királyi ember társaságában csak a Veszprém megyei Szentmiklós birtokra szállt ki,⁹⁰ egy héttel később pedig arról értesülünk, hogy ugyanő Csákányi Nagy Imre királyi emberrel a Vas megyei Molnaszecsődöt iktatta.⁹¹ Nyilvánvalóan a Komárom és Győr megyei birtokokról is születtek hasonló jelentések, de azok nem maradtak fenn. Nem úgy a Rozgonyiak számára 1438-ban juttatott adomány esetében: az április 4-én kelt, három megyében fekvő birtokokat felsoroló parancsra különböző királyi emberek társaságában április 8-án Pest, két nappal később Nógrád, április 16-án pedig Heves megyében iktatott Zalai Pál kanonok.⁹²

Az országos hatáskörű eljárások sorát később kezdő fehérvári keresztes konvent esetében ilyen ügyekkel egyáltalán nem lehet már találkozni: egyetlen parancsra mindig egyetlen jelentéssel válaszoltak, függetlenül a parancsba foglalt közigazgatási egységek számától. A parancs fontosságát a végrehajtás terén illusztrálja Beriszló János Pozsega megyei birtokainak a szokatlan esete 1484 elején. A konvent részéről Mátyás (III.) *crucifer* szállt ki, akihez az ötnapos eljárás mindegyik napján másik királyi ember csatlakozott: január 18-án Szalátnoki Hobedanovc György, január 19-én Bercsényi Gergely, január 20-án Hoberdanach Miklós, január 21-én Zerlici Pál, végül január 22-én Egyedovci *Ztharyakfy* Bertalan. Természetesen mindez nem véletlen: a parancs is öt részletben érkezett, igaz, mindegyiket 1483. december 2-án adta ki Ország Mihály nádor.⁹³

⁸⁹ Lásd *Ribi A.*: Miért működött i. m. 89. Vö. *Eckhart F.*: Hiteleshelyek i. m. 71–72.

⁹⁰ 1433. nov. 3. (DL 88 076.)

⁹¹ 1433. nov. 10. (Hédervári I. 177–178.)

⁹² 1438. máj. 5. (DL 13 172.), 1438. máj. 11. (DL 13 173.), 1438. máj. 19. (DL 56 775.)

⁹³ 1484. febr. 2. (DL 33 493.), 1484. febr. 4. (DL 18 888.), 1484. febr. 4. (DL 34 315.), 1484. febr. 4. (DL 36 796.), 1484. febr. 6. (DL 33 393.)

Az eddig elemzésre került eljárásokban közös volt, hogy az oklevelek valamilyen mértékben részletezték az iktatás kronológiáját. A két fehérvári hiteleshely valamennyi országos hatáskörű hiteleshelyi eljárását számba véve a legjobban megismerhetőnek és illusztrálhatónak az a hatalmas méretű iktatás bizonyult, amelyet II. Ulászló király 1494. március 13-án Budán kelt parancsára hajtott végre a káptalan Geréb László erdélyi és Ernuszt Zsigmond pécsi püspökök javára. Váci János kanonok és Kamarcsai János kúriai kiküldött az év áprilisa és júliusa között gyakorlatilag az egész déli országrészt bejárták, útjukról pedig egészen részletes, dátumokat és számos birtokot felsoroló oklevél maradt fenn az esztergomi káptalan hiteleshelyi levéltárában (5. táblázat).⁹⁴

5. táblázat A fehérvári káptalant képviselő Váci János kanonok és Kamarcsai János kúriai kiküldött útja Geréb László erdélyi és Ernuszt Zsigmond pécsi püspök birtokainak iktatásakor (1494)

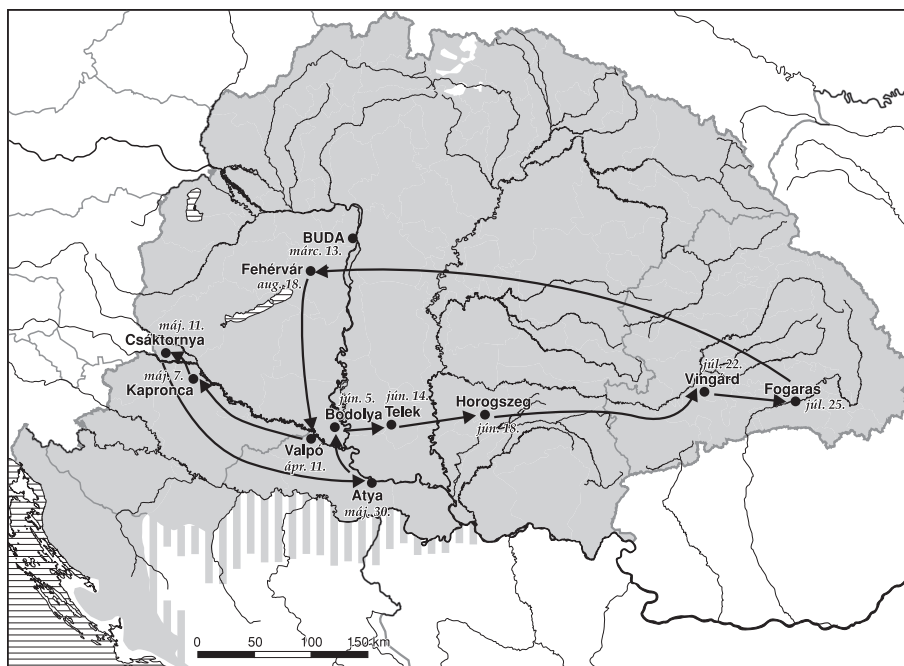
Dátum	Földrajzi név	Kategória	Megye
április 11.	Valpó	castrum	Baranya
	Harsány	castrum	
május 7.	Szentgyörgyvár	castrum	Körös
	Prodaviz	oppidum	
	Kapronca	oppidum	
május 11.	Csáktornya	castrum	Zala
	Sztrigó	castrum	
május 30.	Atya	castrum	Valkó
	Szentlőrincvára	castrum	
	Ivánkasszentgyörgy	castrum	
	<i>Czesk</i>	oppidum	
	<i>Drosad</i>	oppidum	
június 5.	Bodolya	oppidum	Baranya
	Vörösmart	oppidum	
	Szombathely	castrum	
június 14.	Telek	oppidum	Bács
június 18.	Horogszeg	castellum	Csanád
július 22.	Vingárt	oppidum	Fehér
	Martonfalva	oppidum	
július 25.	Fogarás	castrum	Erdélyi részek
	Nádasd	possessio	
	Szentlászló	possessio	

Forrás: DF 208 535.

⁹⁴ 1494. aug. 18. (DF 208 535.)

A birtokok egy részét már ismerte a környéken a fehérvári káptalan, hiszen 1481-ben Valpó várát és annak Körös, illetve Baranya megyei tartozékait Geréb Péter és Mátyás számára már egyszer iktatták,⁹⁵ a Körös és Zala megyei birtokokba pedig Ernuszt Zsigmondot és öccsét vezették be 1478-ban. A körösi ügyeknél Kamarcsai János mint királyi ember működött közre.⁹⁶ Mindenesetre az ügy alapos tervezést igényelt, hiszen az eljárók által megtett távolság több mint 2000 kilométer lehetett. Az események menetét és a birtokba vezetések sorrendjében mutatkozó tudatosságot az alábbi térkép vázolja (1. térkép).

1. térkép A fehérvári káptalant képviselő Váci János kanonok és Kamarcsai János kúriai kiküldött útja Geréb László erdélyi és Ernuszt Zsigmond pécsi püspökök birtokainak iktatásakor (1494)

A térkép Nagy Béla munkája

A végrehajtás részletezése nyilvánvalóan növelte az amúgy is drága, többnyire privilégium formában kiállított jelentések árát. Vélhetően ennek tudható be, hogy az ügyek egy részében szinte semmi információnk sincs a birtokba vezetések vagy

⁹⁵ 1481. dec. 22. (DL 18 485.)

⁹⁶ 1478. máj. 20. (DF 231 190.), 1478. máj. 24. (DL 18 143.)

a peres eljárások menetéről; sem az oklevélnyerő, sem pedig az udvar nem igényelte ezen adatok írásba foglalását. Természetesen ennek a megoldásnak is voltak fokozatai. Például amikor Bucsányi Osvát megkapta Korlátkő várát és annak Pozsony, illetve Nyitra megyei tartozékait, annyit még megemlítettek az oklevélben, hogy melyik királyi ember hol kísérte a fehérvári káptalan kiküldöttjét.⁹⁷ Találkozhatunk olyan esettel is, amikor egyetlen dátumot ismerünk, de az ügy részleteibe nem nyerhetünk bepillantást: Csaplári Demetert 1448. június 15-től fogva vezette be a fehérvári káptalan Sörédi István kúriai kiküldött társaságában újonnan szerzett Somogy és Győr megyei birtokaiiba, de az iktatott birtokok sorrendje és a részletes menetrend már nem ismert.⁹⁸ Ennek valamivel részletgazdagabb megoldása volt az, amikor az eljárás kezdetét még megadták, de aztán csak időhatározókkal jelölték a folytatást. A már említett, Ország Mihály és Losonci László részére juttatott Szécsényi örökség négy megyét érintett: Nógrádban megkapták Szécsény, Somoskő és Hollókő várait, Hevesben Gyöngyös mezővárost, Hontban Visk és Rimaszombat *oppidum*okat, Nyitra megyében pedig Tapolcsány várát és ezek felsorolt tartozékait. Az eljárásnál a fehérvári keresztes konvent részéről György (III.) *crucifer* működött közre. Királyi emberként három személyt említ a jelentés: ahogy az az eljárás részletezéséből később kiderült, Balog István volt jelen Nógrád és Hont megyében, Balai György Hevesben, Emőkei László pedig Nyitrában. Érdekes módon a birtokba vezetés a földrajzilag középén található Nógrád megyében vette kezdetét 1482. április 30-án. A szöveg szerint „először” Balog István közreműködésével végigjárták az itteni várakat, majd a Hont megyei mezővárosokat is. Ezután „hasonlóképpen” Balai Györggyel keletre fordulva Gyöngyös alá mentek, „továbbá” pedig Emőkeivel befejezték az eljárást Nyitra megyében.⁹⁹ Végül vannak olyan, igen-igen szűkszavú oklevelek is, amelyekből egyik információ sem nyerhető ki: hiába iktatott a káptalan Rozgonyi János tárnokmester és fiai részére 1470-ben öt különböző megyében fekvő birtokokat, és hiába nevezett meg a jelentés három királyi embert is, sem utóbbiak megyéhez kötésére, sem az eljárás itineráriumára nem utal semmi a szövegben.¹⁰⁰

Hogy mennyire rugalmasnak bizonyultak az országos hatáskörű hiteleshelyek az ügyek írásba foglalása terén, az mutatja, hogy adott esetben egyazon kedvezményezett számára is kiállíthattak különböző részletességű privilégiumokat rövid idő leforgása alatt. Mátyás király 1470. március 9-ei parancsára két északkelet-magyarországi várát és számos birtokot kellett a fehérvári káptalannak iktatnia Rozgonyi János részére, melyről két oklevelet is kiállítottak. Az első, kizárólag

⁹⁷ 1446. okt. 8. (DL 102 828.)

⁹⁸ 1448. jún. 30. (DL 107 544.)

⁹⁹ 1482. máj. 19. után (DL 59 684.)

¹⁰⁰ 1470. márc. 20. (DL 16 975.)

Sáros megyei birtokokat magában foglaló szövegből kiderül, hogy Makovica váránál 1471. január 26-án, Lodomér kastélynál pedig öt nappal később jártak el.¹⁰¹ A második oklevél ezzel szemben csupán megnevezi Ónod várát és annak Abaúj, Borsod, Heves, Pest és Zemplén megyei tartozékait, megad három királyi embert, de minden további részletről hallgat.¹⁰²

Összességében úgy tűnik, pontosan ez az utóbb említett rugalmasság különböztette meg az országos hatáskörrel rendelkező hiteleshelyeket a szokványos egyházi intézményektől. Erre a fehérvári káptalannak és a keresztes konventnek egyaránt szüksége volt a nagy távolságok, az elhúzódo eljárások és az ügyek sokfélesége miatt. A fent bemutatott példák bizonyítják, hogy nem igazán van lehetőség utólagos tipizálásra, az egyes ügymenetek csoportokba rendezésére; minden bonyolultabb, több megyében fekvő birtokokat érintő eljárás más-más megoldást kívánt a parancslevelek végrehajtóitól.

Ettől függetlenül azért van néhány olyan közös pont, amely szinte valamennyi érintett ügyet jellemzi. Ezek közé tartozik az országos hatáskörű eljárások mintegy harmadát kitevő peres eljárások esetében a párhuzamos jelentők szinte teljes hiánya, világi részről a kúriai kiküldöttek gyakori alkalmazása és a hiteleshelyi kiküldöttektől elvárt nagyfokú agilitás. Utóbbi kapcsán feltűnő volt, hogy a káptalan esetében ezt elsősorban a kanonoki javadalommal rendelkezők engedhették meg maguknak, a keresztes konventben pedig az egyszerű *cruciferek*; legalábbis erre utal utóbbi intézmény kapcsán a tisztviselők kiküldetési arányának megcsappanása az országos hatáskörű eljárásokban. A legösszetettebb ügyek esetében kiemelt jelentősége lehetett az útvonal előzetes megtervezésének, amelyben még a megszokottnál is nagyobb felelősség hárult az oklevélnyerőre vagy a felperesre. Ennek sikerét bizonyos távoli ügyek meglepően gyors lefolytatása bizonyítja.

Természetesen fontos azt is szem előtt tartani, hogy a hiteleshelyek mindenkor csupán a parancsok végrehajtói voltak, a társadalom – országos hatáskörű ügyek esetén elsősorban az arisztokrácia – igényeihez alakítva szolgáltatásaikat, amelyek összhangban voltak a királyi udvar elvárásaival is. Mindez a napi gyakorlatot is befolyásolta, így annak kialakulásában a kedvezményezettek és az udvar éppúgy szerepet játszott, mint magának a hiteleshelynek a személyzete.

¹⁰¹ 1471. márc. 11. (DL 17 120.)

¹⁰² 1471. márc. 21. (DL 16 976.)

THE ACTIVITIES OF THE CHAPTER AND THE HOSPITALLER CONVENT
OF (SZÉKES)FEHÉRVÁR IN PRACTICE

By András Ribi

SUMMARY

A complete survey of the documents issued by the chapter and the Hospitaller convent of (Székes)fehérvár and the consequent analysis of their activities as places of authentication of national competence is a long-standing deficit of Hungarian medieval research. Based on an analysis of the reports (*relationes*) issued by these institutions, the paper argues that, in the case of royal grants made in favour of the aristocracy, frequently concerning several counties, it was the flexibility of the places of authentication that made the successful accomplishment of the commissions entrusted to them possible. This was in full accordance with both the expectations of society and the requirements of the royal court. While no general typology can be offered, the following can be proposed as common features: (1) the absence of parallel *relationes* in the case of legal processes; (2) in the secular sphere, the more frequent resort to court notaries as emissaries; and, (3) while in the case of the chapter the more distant missions were undertaken by the clergy benefited, in the convent such cases were entrusted to the *cruciferes*.

